

ТЕРМІНИ «КОНЦЕПТ» І «КАТЕГОРІЯ» В ДОСЛІДЖЕННІ МОВНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ СВІТУ

© Старко В. Ф., 2012

У статті розглянуто різні підходи до витлумачення термінів «концепт» і «категорія», зокрема в рамках східноєвропейської концептології та західних досліджень категоризації. Вказано на точки перетину й можливості взаємозбагачення цих напрямів.

Ключові слова: термін, концепт, категорія, категоризація, концептуалізація.

The article discusses various interpretations of the terms *concept* and *category*, particularly within the frameworks of East European conceptology and Western studies of categorization. Points of intersection and possible sources of mutual enrichment of these trends are pointed out.

Keywords: term, concept, category, categorization, conceptualization.

Бурхливий розвиток концептології на наших і сусідніх теренах ішов рука-в-руку з не менш бурхливим множенням інтерпретацій терміна «концепт». «Категорія» не сподобилася такої уваги, бо досліджень категорій та категоризації в нас обмаль. Тому перед дослідником, який вирішив взятися за цю тематику, стоїть проблема елементарного впорядкування терміновжитку й узгодження ключових термінів хоча б у «робочому варіанті». У цій статті ми маємо на меті, не претендуючи охопити весь огром відповідної літератури, розглянути основні вживання термінів «концепт» і «категорія» й окреслити те розуміння, яке належить до парадигми досліджень мовної категоризації світу.

Термінологічні розбіжності неунікні. Питання в тому, як нам дати собі раду з ними. Американська дослідниця-когнітолог Дж. Мандлер [1, с. viii], яка досліджує зародження й розвиток категорій і концептів у дітей, описує таку ситуацію: після конференції на тему «концептуального знання» учасників попросили дати свої означення англ. *conception* та *perception* – фундаментальним термінам цієї галузі досліджень із багаторічною історією. Версій було майже стільки ж, скільки й учасників. Авторка описує таку прикру ситуацію як «Tower of Babel» («Вавилонське термінотворення» у досить вільному перекладі). Вона реалістично завважає, що в найближчому майбутньому консенсусу чекати не доводиться, однак оптимістично пропонує розв'язок: потрібно, щоб «кожен, хто пише на ці теми, намагався якомога чіткіше визначати умови вживання термінів *perception* та *conception*. Нема й мови, що конкретні терміни, які ми використовуємо, не грають ролі» [1, с. viii].

Ми маємо справу з подібною ситуацією. Можна було б визнати, що вжиток терміноподібних позначень настільки розмитий і мінливий, що їх не можна вважати, власне, термінами. Таким шляхом пішли автори праці «Семантика и категоризация» щодо ключового для них позначення «категоризація» [2, с. 4, 45], відмовивши йому в термінному статусі. Таке рішення «розв'язує руки» дослідникові, і він може просто вказати, у якому сенсі використовує той чи той вислів у своїй роботі. Однак це не дає змогу вловити спільне в дослідженнях різних науковців та ефективно обмінюватися інформацією – розлами між різними течіями й дисциплінами дедалі глибшатимуть. Настанова на строгий терміновжиток імпонує, однак навряд чи доцільно перетворювати її на засіб таврування певних застосувань терміна в умовах множинності теорій і тлумачень ключових термінів (див. у цьому зв'язку статтю [4]). Оцінка в категоріях «правильне-неправильне» можлива й доречна лише тоді, коли терміновжиток усталений. Інший поширений підхід – визнати термін

«парасольковим» (англ. umbrella term) і дати йому означення, що містить певні засадничі ознаки, які, проте, не вичерпують його змісту в кожному конкретному застосуванні. Зрештою, можна також окреслити основні вживання, показати спільні й відмінні риси та, як додатковий крок, описати такий стан речей як терміновжиток на основі «родинних подібностей», послуговуючись терміном Л. Вітгенштейна. До такого засобу вдаються дослідники в різних галузях, зокрема й у лінгвістиці (див. про це [4]).

Перш ніж вирішити термінологічним лабіринтом, варто підкреслити кілька моментів щодо термінів «концепт» і «категорія»: 1) ці поняття є засадничими для наук, які розглядають проблематику мови й мислення; 2) розуміння природи сутностей, що їх позначають терміни «концепт» і «поняття», залежить від певних філософських настанов і того, що можна нестрого окреслити як парадигма дослідження; 3) сенс, який укладають у ці терміни, залежить від конкретних теорій категоризації й концептуалізації, а також від типів досліджуваних об'єктів; 4) ситуацію значно ускладнює той факт, що йдеться про ментальні сутності й операції, які не надаються до безпосереднього спостереження. Ці чинники «розмивання» терміновжитку буде докладніше описано нижче.

Позаяк Л. Вітгенштейн схарактеризував «родинні подібності» як специфічний тип подібностей між членами родини, що їх пов'язують, власне, родинні зв'язки (на відміну від зовнішньої подібності між випадковими людьми) [5], почнімо з етимологічного екскурсу. Семантика латинського *conceptus* двозначна: він позначає, з одного боку, продукт внутрішнього дозрівання, вироблення думки, «плід розуму», а із другого, його етимологія (лат. *con-capere* 'разом схопити') передає ідею зведення множини елементів в одне представлення, тобто підведення окремишнього під загальне. Середньовічне розуміння поняття *conceptus* близьке до його сучасного потрактування як ментального представлення [7]. Прикметно, що така роздвоєність не лише збереглася, а й закрипилася в сучасних дослідженнях концептів і категорій.

Перше значення втілюється в напрямку, що бурхливо розвивається на теренах України (а також Росії, Білорусі й певною мірою Польщі) й дістав назву «концептологія», себто наука про концепти. Йдеться про дослідження значущих мовно-культурних концептів (див., наприклад, [8; 9], оглядову статтю [10] тощо). У рамках цього напрямку й на основі аналізу широкого спектру досліджень ми прийняли таку робочу дефініцію концепту у своїй праці «Концепт ГРА»: «Концепт як об'єкт антропоцентричної когнітивної лінгвістики – це культурно зумовлена мовно-ментальна одиниця концептуальної системи людини, використовувана в процесах мислення, яка втілює проінтерпретований людський досвід (фізичний і психічний, індивідуальний і суспільний). Концепт може мати характер гештальту й водночас складну будову, будучи цілісним і водночас аналізовним; може бути неповністю усвідомлюваним; має мовне вираження у формі мовних одиниць і може мати численні вербалізатори; має визначальний вплив на процеси людської категоризації предметів і явищ позамовної дійсності; є засобом впорядкування досвіду, зберігання й передачі знань. Способи вивчення концепту залежать від його типу» [11, с. 30–31]. Щодо природи концепту, то консенсусний погляд полягає в розумінні його як різносустратної одиниці, яка охоплює уявлення, образи, гештальти, поняття тощо, причому частина наповнення концепту може не мати мовного вираження [12; 13]. Магістральний напрямок концептологічних досліджень полягає в тому, щоб зібрати мовний матеріал, який на думку дослідника, вербалізує обраний концепт (причому критерії залучення не завжди бувають чітко проартикульовані), проаналізувати його (методики, природно, різняться) й зробити висновки про наповнення й структуру концепту. У лінгвістичній концептології термін «концепт» справді виконує функцію парасолькового терміна й, по суті, позначає ментальний зміст, об'єктивований мовними засобами. (Завважмо також, що терміном «категорія» в сенсі, проаналізованому нижче, концептологи послуговуються рідко.) Аналіз мовних даних має розкрити, на думку дослідників, структуру й наповнення концепту. При цьому досліджень концептів «з іншого боку» – з боку нейронного субстрату, активації нейронних мереж або ж на основі психолінгвістичних експериментів, які вимірюють параметри роботи мозку під час оперування концептами – у концептології поки що майже немає. Переважна більшість об'єктів дослідження в концептології – концепти «абстрактні» (які відповідають абстрактним ідеям, як-от свобода, радість, простір,

політика тощо) на відміну від концептів «конкретних» (виражених у конкретній лексиці). Серед нечисленних і прикметних винятків – праці А. Вежбицької, у яких вона блискуче аналізує в термінах теорії природної семантичної метамови концепти обох типів (див., наприклад, [14; 15]).

Однак саме підхід із боку мозку є провідним на Заході й у західній традиції дослідження процесів категоризації та концептуалізації. Тут на передній план виступає інше значення *conceptus* – узагальнення часткового, зведення множини одиниць в єдине представлення. Центральне місце тут посідає термін «категорія». Власне, з досліджень «природних» категорій, що їх провела Е. Рош, і почалася «когнітивна революція». У західній «категоріології» (дозволимо собі ввести таке позначення) центральним, типовим випадком є дослідження так званих «об'єктних категорій», тобто множин конкретних об'єктів, позначених одним словом. Йдеться про дослідження конкретної лексики, на відміну від абстрактної, з метою встановити, яке ментальне представлення (тобто концепт) у мозку людини відповідає множині реальних об'єктів (тобто категорії) і як знання про цю множину «записано», закодовано в цьому представленні. Такий вжиток термінів «концепт» і «категорія» історично усталився на Заході, зокрема в галузі когнітивної психології. Але він далеко не єдиний.

Отже, бачимо, що наш термінологічний лабіринт починається з розгалуження – концептологія на Схід, категоріологія на Захід. У чомусь розрив є значним, що продиктовано, зокрема, лінгвістичними традиціями, з яких виростили ці дві течії – інколи розвиваючи, а подекуди заперечуючи постулати своїх попередниць. Однак обмін інформацією таки відбувається, хоча й фрагментарно та переважно в напрямку із Заходу на Схід. Нас більше цікавитимуть західні дослідження, і тут нам потрібно буде озброїтися розумінням термінів «концептуалізація» та «категоризація» й докладніше приглянутися до «категорії».

Почнімо з дієслів. *Категоризувати* значить бачити індивідуальний об'єкт як представника загального, сприймати індивідуальне як належне до загального. Це один із фундаментальних когнітивних процесів, без якого світ був би хаотичним у сприйнятті, а узагальнення й людське мислення були б неможливі. Скажімо, коли людина дивиться на об'єкт і каже, що це дерево, вона *категоризувала* цей об'єкт, себто підвела його під категорію «дерево», розпізнала його як представника категорії дерев. *Концептуалізувати* об'єкт значить осмислюючи, виокремлювати значущі частини об'єкта, його властивості тощо. Наприклад, можна говорити про те, як мовці концептуалізують емоції, ситуації, абстрактні поняття. Набагато рідше трапляються згадки про концептуалізування конкретних об'єктів, хоча це цілком можливо: наприклад, конкретний об'єкт (дерево) можна осмислювати, відзначаючи, яка в нього крона, колір, стовбур. У такому разі, однак, найчастіше йтиметься про осмислення в термінах чогось іншого – *крона розлога як буйна шевелюра, розкуйовджена вітром* тощо. Концептуалізація абстрактних ідей відбувається через посередництво лексики з конкретним значенням (пор., зокрема, теорію концептуальних метафор та численні дослідження в галузі концептології). Наприклад, мовна концептуалізація простору – це набір просторових відношень, закріплених у мові. Такі набори відрізнятимуться в різних мовах більшою чи меншою мірою. Суб'єктів, що категоризують чи концептуалізують, називають, відповідно, «категоризатори» й «концептуалізатори».

Ці міркування створюють зручний плацдарм для розгляду «категоризації» та «концептуалізації». Автори словника [13, с. 93] стверджують, що процес концептуалізації «тісно пов'язаний із процесом категоризації: будучи класифікаційною діяльністю, вони розрізняються разом із тим кінцевим результатом і/або метою діяльності. Перший направлений на виокремлення певних мінімальних одиниць людського досвіду в їх ідеальному змістовому представленні, другий – на об'єднання одиниць, що виявляють у тому чи тому відношенні подібність або що їх характеризують як тотожні, у ширші розряди». Таке розмежування корелює із проведеним вище розрізненням між відповідними дієсловами, *категоризувати* й *концептуалізувати*. До того ж, концептуалізація має різні рівні загальності: одиничний концепт (і конкретний акт концептуалізації), одна з концептуальних структур і вся концептуальна система. Існує концептуалізація усталена (підведення під відомі концепти) й новаторська (породження нових змістів).

Подібне подрібнення має місце і з поняттям категоризації. У роботі під назвою «Категоризація категоризації» [16] ми обґрунтували потребу розмежовувати такі різновиди категоризації: *ідентифікувальна* (розпізнання об'єкта дійсності як представника категорії, як-от «ось це летить *орел*»; це операція між сферою Дійсне та сферою Ідеальне) та *класифікувальна* (чи *таксономічна*, тобто встановлення ієрархії категорій, як-от «орел – це птах»; це операція в межах сфери Ідеальне; пор. рівні категоризації за Е. Рош). Завважмо, однак, що замість терміна «категоризація» в сенсі 'зарахування двох чи більше сутностей до однієї категорії' (це ідентифікувальна категоризація в нашій термінології) інколи вживають також термін «класифікація» [17, с. 367]. Також можна виокремити *номінативну категоризацію* – утворення категорій може відбуватися шляхом називання досі безіменних об'єктів.

Слід окремо підкреслити, що термін «категорія» в традиційній лінгвістичній науці вживають інакше, ніж у дослідженнях мовної категоризації світу. У першому випадку категорії – це певні широкі розряди, представлені різними (численними) мовними одиницями (див., наприклад, відповідні статті в словнику [18]). У другому випадку одна мовна одиниця (найчастіше слово) позначає (представляє) клас об'єктів зі сфери Дійсне (так звані «природні категорії») або ж функціювати як вищий розряд стосовно категорій нижчого рівня (так звані «семантичні категорії»).

Однак нерідко термін «категорія» вживають на позначення ментального представлення, що відповідає множині реальних об'єктів чи, точніше, задає цю множину в когнітивних процесах. Інколи в такому сенсі послуговуються позначенням «концептуальна категорія» [19], а подекуди просто вживають термін «концепт», який у такий спосіб синонімізується із терміном «категорія» [17; 20]. Отже, у деяких випадках (наприклад, у відомій праці Дж. Лакоффа [22]) можна натрапити на синонімічний ряд «категорія» – «концептуальна категорія» – «концепт», хоча зазвичай ці терміни розмежовують.

На збіжність цих термінів указують, хоча й непрямо, відповідні статті зі словника [13], у яких зазначено, зокрема, що концепти виконують функції рубрикації досвіду, розрізнення та ототожнення об'єктів.

Потракткування концептів і категорій пов'язане з філософськими позиціями, відомими як номіналізм та реалізм. Згідно з номіналізмом, категорія як множина одиниць має лише одну спільну рису – ту саму назву. Це результат мовного узвичаєння, конвенційності. Реалізм постулює існування категорій незалежно від мови й мовців, при цьому назви категорій просто називають уже наявні класи об'єктів. В основі альтернативного підходу – концептуалізму – лежить уявлення, що між словом і класом сутностей, що їх воно позначає, стоїть концепт. Концептуальна система відіграє роль посередника між мовою і світом. Концептуалізм може набувати різної орієнтації: номіналістичної (якщо вважати, що концепти просто відбивають мовні звички, а тому опанування мовного вжитку приводить до засвоєння концептів), реалістичної (якщо припустити, що концепти відбивають об'єктивно наявні властивості світу). У когнітивній лінгвістиці концептуалізм має виразно відмінний характер: унаслідок своєї конвенційної природи мова справді певною мірою накидає мовцям набір усталених категорій. Однак вони не довільні, а вмотивовані низкою чинників – реальним структуруванням світу, культурно зумовленою взаємодією колективу мовців зі світом, особливостями роботи людського мозку тощо [21, с. xiii].

За Дж. Лакоффом [22], розуміння концептів і категорій розділяє фундаментальні підходи до природи мислення. У традиційному підході мислення абстрактне, а змістовні концепти трансцендентні, тобто не обмежені й не прив'язані до фізичних особливостей хоч якого організму чи машини. За новим підходом, що його уособлює, зокрема, когнітивна лінгвістика, значення, категорії й концепти втілені, а не абстрактні: «значення – це те, що є змістовним для розумних, живих організмів» [22, с. xi]. Тому природа й особливості функціонування цих організмів опиняються в центрі уваги дослідників.

Обидва підходи – традиційний і когнітивний – розглядають категоризацію як основний спосіб осмислення досвіду. Але трактують вони категоризацію по-різному. У класичному підході категорії

визначаються лише внутрішньо притаманними спільними ознаками їхніх членів (реальних сутностей), а тому існують незалежно від суб'єкта категоризації (наприклад, людини) та його особливостей і не пов'язані з механізмами людської уяви (метафора, метонімія, ментальні образи). Когнітивна ж лінгвістика ставить у центр розгляду категоризації як процесу конструювання категорій саме такі механізми: «мислення є *уявове (imaginative)* в тому сенсі, що ті концепти, які не закорінені в досвід, використовують метафору, метонімію та мисленнєві образи, причому всі вони виходять за рамки буквального віддзеркалення, чи *представлення*, зовнішньої реальності. ... щоразу, коли ми категоризуємо щось у спосіб, який не віддзеркалює природу, ми послуговуємося загальною людською здатністю до уяви» [22, с. xiv].

Традиційна парадигма представлена нині у філософії, лінгвістиці, когнітивістиці (спектром досліджень, охоплених комп'ютерною метафорою) тощо й спирається на «класичну теорію» категорій. Антропоцентрична когнітивна парадигма зародилася з появою «теорії прототипів» Е. Рош, хоча першу серйозну спробу підважити її зробив ще Л. Вітгенштейн у «Філософських дослідженнях». Традиційна парадигма має філософське коріння й тримає свої позиції завдяки, власне, традиційності (понад 2000 років історії філософських досліджень природи мислення), сприйняттю її положень як беззаперечної істини, а також через те, що донедавна не існувало більш-менш розвинутої альтернативи.

Дж. Лакофф називає традиційний підхід *об'єктивізмом*. Об'єктивістична парадигма трактує раціональну думку так: це маніпуляції «порожніми» (себто позбавленими значення) абстрактними символами. Вони дістають значення завдяки співвіднесенню зі світом, що його інтерпретують як об'єктивний (*objectively construed*), тобто як незалежний від жодного організму. Такі символи є внутрішніми представленнями зовнішньої, об'єктивної реальності. Людське мислення ними оперує, а отже, розум – це дзеркало природи; мисленнєві символи – це дзеркальні відбитки категорій, які об'єктивно існують у зовнішньому світі. Сюди ж належить поняття «відбиття реальності» в мові й мисленні. Машини теж механістично оперують символами й співвідносять їх зі світом, а тому можна вважати, що вони так само мислездатні, як люди (звідси комп'ютерна метафора). Ще один постулат традиційного підходу: мислення атомістичне, тобто його можна представити як комбінування складників-символів і маніпуляції з ними.

Різні науки підходять до категорій і концептів під своїм кутом, що продиктовано як специфікою самої дисципліни, так і теоретичними настановами конкретних дослідників. Наприклад, науковці, які стоять на позиціях ситуативізованої (*situated*) чи втіленої (*embodied*) когніції, розглядають категорії «як різні класи ситуацій довкілля, які постають зі взаємодії між агентом та довкіллям» [20, с. 8]. Такий підхід контрастує із класичною теорією категорій, яка пропонує досить прямолінійне розуміння категоризації: об'єкт потрапляє до категорії, тільки якщо він задовольняє набір необхідних і достатніх умов. Цей останній підхід описують як застосування правила (або ж дефініції) [23, с. 1013]. У прототиповій теорії процес категоризації розглядають як порівняння (об'єкта) за подібністю (до прототипу).

У концепції Дж. Тейлора категоризація посідає центральне місце в дослідженні мови взагалі: «вивчення лексичної семантики великою мірою і є вивченням категоризації», причому не лише слова, а й граматичні явища (як-от час дієслова) позначають категорії, позаяк вони передають те чи те, лексичне чи лексико-граматичне значення [21, с. xiii].

У переважній більшості досліджень концепти вважають фіксованими ментальними утворами, які мають стійкі асоціації з мовними виразниками. Особливе місце тут посідає екземплярна теорія категоризації (*exemplar theory of categorization*), згідно з якою концепт не є одним цілісним ментальним представленням. Натомість постульовано, що в мозку людини є низка екземплярів, що відповідають членам категорії. Останнім часом почала набирати оберти динамічна концепція, згідно з якою концепти – це динамічні ментальні представлення, що їх «збирають» наново (можливо, з відмінностями) в кожній конкретній ситуації [19; 24]. Статичний і динамічний підходи можна протиставляти, а можна вважати їх взаємозамінними, як це робить Р. Ленекер: «будь-який

усталений «концепт» можна з таким самим успіхом описати динамічно як зрутинізовану (routinized) здатність здійснювати певний «пакет» оброблювальної активності (processing activity)» [25, с. 452].

У когнітивній граматиці Р. Ленекера, яка лягла в основу когнітивної лінгвістики, «концептуалізація» посідає чільне місце й дістає широке потрактування, яке поширюється на хоч який вид ментального досвіду й охоплює: а) усталені й оригінальні уявлення (conceptions); б) не лише абстрактні чи інтелектуальні «концепти», а й сенсорний, моторний та емотивний досвід; в) уявлення, які не є миттєві, а змінюються чи розгортаються в часі під час їх оброблення; г) повне осягнення фізичного, соціального, культурного й мовного контексту. ... Концептуалізацію розглядувано як динамічну діяльність втіленого розуму (embodied minds), що взаємодіють із довкіллям» [26, с. 3]. Дослідник часто використовує цей термін на позначення способу (чи різних способів) осмислення й мовного вираження конкретної ситуації й пише, що когнітивна граMATика ототожнює значення з концептуалізацією [26, с. 14]. Термін «категоризація» він уживає також у специфічному значенні в рамках своєї теорії як відношення між загальнішими й конкретнішими схемами, наприклад, [НАКРИТТЯ ДЛЯ ОТВОРУ] → [ЗАКРИВКА].

У силу своєї специфіки нейронауки схильні досліджувати процеси категоризації, аніж, власне, «категорії», та локалізувати ці процеси в мозку. Річ у тім, що живі процеси опрацювання інформації в мозку нерозривно пов'язані з ментальними представленнями: «замість того, щоб обговорювати представлення концепту, як-от **кіт**, нам слід розглядати пару представлення-процес, яка дає змогу вжити цей концепт» [27, с. 603]. Якщо нейродослідники й вдаються до категорій, то найчастіше це штучні категорії – класи стимулів із подібними ознаками, що їх створюють на потреби дослідження.

Щодо функцій концептів, то більшість когнітивних психологів вважають, що між концептами й категоріями/категоризацією існує двонаправлена взаємодія: концепти служать знаряддям категоризації (відштовхуючись від наявних концептів, мовець категоризує свій досвід), однак результати категоризації з часом змінюють наявні концепти [20, с. 8–9].

Різні типи концептів можуть мати різну структуру й відмінні принципи опрацювання (наприклад, механізми вивчення) [17, с. 394]. Подібним чином у концептології визнають залежність методів дослідження (і результатів) від типу концепту [11]. Однак увагу дослідників, які працюють у категоріології й концептології було прикуто переважно до різних типів концептів/категорій, через що нелегко зрозуміти, як можна поєднати, звести воедино результати їхніх студій. У категоріології визнають, що категорії можуть охоплювати «фізичні об'єкти, живі істоти, властивості, дії чи навіть абстрактні ідеї, як-от «демократія»» [17, с. 367]. Таке формулювання симптоматичне в тому плані, що увиразнює факт: абстрактні ідеї на кшталт «демократія», які становлять основний спектр об'єктів дослідження в концептології, потрапляють, у найкращому випадку, на периферію зацікавлень західних когнітивістів, увагу яких звернено переважно на об'єктні категорії.

Можливість міждисциплінарного узгодження підходів до потрактування концептів і категорій ми вбачаємо у визнанні того, що слова природної мови є, загалом кажучи, «точками доступу» (за висловом Р. Ленекера [26]) до концептуальної системи людини. Слова не «мають», а «викликають» значення, тобто висвітлюють ту чи ту ділянку концептуальної системи залежно від низки чинників. Концептологія скеровує зусилля на дослідження якнайширшого спектру таких ділянок, тоді як категоріологія обмежує свою увагу лише тим концептуальним вмістом, який залучений до процесу впорядкування, рубрикації людського досвіду. Тим не менш, ці два підходи зберігають свої відмітні риси, наприклад, у плані об'єктів дослідження: абстрактні ідеї в концептології, переважно об'єктні концепти/категорії в категоріології.

У майбутньому варто докладніше вивчити менш досліджені в тому чи тому науковому підході типи концептів і категорій, установити особливості їх опрацювання й ментального представлення. Це дасть змогу подолати розрив між різними підходами до вивчення цих ключових сутностей процесів людського мислення.

1. Mandler J. M. *The Foundations of Mind. Origins of Conceptual Thought* / J. M. Mandler. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 359 p.
2. Семантика и категоризация : [Отв. ред.. Ю. А. Шрейдер]. – М. : Наука, 1991. – 167 с.
3. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике / С. Г. Шафиков // *Вопросы языкознания*. – 2007. – № 2. – С. 3–17.
4. Старко В. Родинні подібності та визначення термінів / В. Старко // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології»*. – 2010. – № 676. – С. 62–73.
5. Старко В. Ф. До тенеми поняття «родинні подібності» / В. Ф. Старко // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. – Філол. науки. Вип. 29. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 212–215.
6. Панащчіо К. *CONCEPTUS* / К. Панащчіо // *Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей* : [Пер. з фр.]. – Том перший. – Вид. друге, виправл. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С. 279–283.
7. *Антологія концептов* : [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005 (Т. 1 – 348 с., Т. 2 – 356 с.), 2006 (Т. 3 – 381 с.).
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 331 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
11. Старко В. Ф. Концепт ГРА. – Монографія. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 204 с.
12. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазіологія / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во укр. фитосоціолог. центра, 2000. – 248 с.
13. *Краткий словарь когнитивных терминов* / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.]. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
14. Wierzbicka A. *Lexicography and Conceptual Analysis* / A. Wierzbicka. – Ann Arbor : Karoma Publishers, Inc., 1985. – 368 p.
15. Wierzbicka A. *Semantic Primes and Universals* / A. Wierzbicka. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 500 p.
16. Старко В. Категоризация категоризації / В. Старко // *Проблеми зіставної семантики*. – Вип. 9. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 57–61.
17. Medin D. L. *Cognitive Psychology* / D. L. Medin, B. H. Ross, A. B. Markman. – [3rd ed.]. – Fort Worth, TX : Harcourt College Publishers, 2000. – 633 p.
18. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* : [Гл. ред. В. Н. Ярцева] – [2-е репринт. изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
19. Croft W. *Cognitive Linguistics* / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
20. *Handbook of Categorization in Cognitive Science* : [Ed. by H. Cohen and C. Lefebvre]. – Amsterdam : Elsevier, 2005. – 1136 p.
21. Taylor J. R. *Linguistic Categorization* / J. R. Taylor. – [3rd ed.]. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 308 p.
22. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind* / G. Lakoff. – Chicago and London : University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
23. Smith E. E. *The Cognitive Neuroscience of Categorization* / E. E. Smith, J. Jonides // *The New Cognitive Neurosciences* : [Ed. by M. S. Gazzaniga]. – [2nd ed.]. – Massachusetts : MIT, 2000. – Pp. 1013–1022.
24. Barsalou L. W. *Situated Conceptualization* / L. W. Barsalou // *Handbook of Categorization in Cognitive Science* : [Ed. by H. Cohen and C. Lefebvre]. – Amsterdam : Elsevier, 2005. – Pp. 620–650.
25. Langacker R. *Cognitive Grammar* / R. Langacker // *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* : [Ed. by D. Geeraerts and H. Cuycens]. – Pp. 421–462.
26. Langacker R. W. *Conceptualization, Symbolization, and Grammar* / R. W. Langacker // *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure* : [Ed. By M. Tomasello]. – Mahwah, NJ and London : Lawrence Erlbaum, 1998. – Pp. 1–39.
27. Goldstone R. L. *Concepts and Categorization* / R. L. Goldstone, A. Kersten // *Handbook of Psychology*. – Vol. 4. *Experimental Psychology*. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, Inc., 2003. – Pp. 599–621.